

ФИЛОЛОШКИ СТИДИИ

ISSN 1857 6060

Филолошки студии

„Филолошки студии“ е славистичкото списание од областа на хуманитарните науки. Настана како резултат на меѓууниверзитетска соработка на Филолошкиот факултет при Пермскиот државен национално-истражувачки универзитет, Филозофскиот факултет од Универзитетот во Љубљана, Институтот за македонска литература кој функционира во составот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, од Скопје и Филозофскиот факултет од Универзитетот од Загреб.

„Филолошки студии“ донесува богат спектар од научно-истражувачки студии од областите (филозофија, литература, историја, лингвистика) во веќе стандардно препознатливите рубрики: Филозофско-културолошки проблеми, Историја и Филологија, Зборот во историско-културолошки контекст (споредбен аспект), Литература во интеркултурен контекст, Современиот социум во културата, јазикот и литературата, Проучување на говорот. Лингводидактика и Рецензии. Информации.

Списанието „Филолошки студии“ е вклучено, индексирано и архивирано во Онлајн-библиотека на Централна и Источна Европа (С.Е.Е.О.Л.), во Рускиот индекс на цитирање (РИНЦ), како и во хрватскиот портал на научни списанија Хрчак.

Се публикува еднаш годишно во два тома на пет литературни јазика (англиски, македонски, руски, словенечки и хрватски).

Уредници

- **проф. д-р Јасмина Мојсиева-Гушева** - Институт за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија (одговорна за изданието на Интернет) jasminamg@gmail.com Оваа адреса на е-пошта е заштитена од спем-ботови, потребно е да го вклучите Javascript-от за да ја погледнете This e-mail address is being protected from spam bots, you need JavaScript enabled to view it
- **проф. д-р Тамара И. Ерофеева** - Филологически факултет, Пермский государственный национальный исследовательский университет, Россия erofkaf@rambler.ru Оваа адреса на е-пошта е заштитена од спем-ботови, потребно е да го вклучите Javascript-от за да ја погледнете This e-mail address is being protected from spam bots, you need JavaScript enabled to view it
- **prof. dr. Zvonko Kovač** - Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska zkovac@ffzg.hr Оваа адреса на е-пошта е заштитена од спем-ботови, потребно е да го вклучите Javascript-от за да ја погледнете This e-mail address is being protected from spam bots, you need JavaScript enabled to view it
- **doc. dr. Namita Subiotto** - Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija, Namita.Subiotto@ff.uni-lj.si Оваа адреса на е-пошта е заштитена од спем-ботови, потребно е да го вклучите Javascript-от за да ја погледнете This e-mail address is being protected from spam bots, you need JavaScript enabled to view it
- **prof. Dr. Robert Hodel** - Institut für Slawistik, Universität Hamburg, Deutschland
- **prof. Dr. Branko Tošović** - Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität Graz, Österreich
- **doc. dr. Sanjin Kodrić** - Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

- **ст.наук.сп., канд.філол.н. Оксана Микитенко** - Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України, Київ, Україна
- **доц. Наталия В. Боронникова** - Филологический факультет, Пермский государственный национальный исследовательский университет, Россия
- **асис. м-р Дарин Ангеловски** - Институт за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија
- **проф. д-р Билјана Ристовска-Јосифовска** – Институт за национална историја, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија
- **проф. д-р Максим Каранфиловски** – Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија
- **prof. dr. Žiga Knap** - Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija
- **проф. д-р Борис В. Кондаков** - Филологический факультет, Пермский государственный национальный исследовательский университет, Россия
- **проф. д-р Лидија Тантуровска** - Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија
- **prof. dr. Borislav Pavlovski** - Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
- **проф. д-р. Белоусов Константин Игоревич** - Филологический факультет, Пермский государственный национальный исследовательский университет, Россия
- **prof. dr. Janez Vrečko** - Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija
- **asist. Ivica Baković** - Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
- **доц. Мария Б. Проскурнина** - Институт славяноведения РАН, Москва, Россия.
- **asist. Ivana Latković** - Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
- **асис. д-р. Гоце Смилевски** - Институт за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија
- **doc. dr. Đurđa Strsoglavac** - Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija
- **prof. dr. Željka Fink-Arsovski** - Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
- **проф. д-р. Олена Горошко** - Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна

Статиите се оценуваат од избрани рецензенти со бодови од 1-5 според следните критериуми:

- оригиналност на статијата
- значење на статијата
- квалитет на статијата
- начин на презентација
- адекватност на цитираните референци
- релевантност кон рубриците на списанието

Секоја од објавените статии се рецензира од тројца рецензенти:

- 1 рецензент (надворешен од потесната област)
- 1 рецензент (од Редакцијата, специјалист од соодветната област)
- 1 рецензент (учесник од минатите изданија)

2011

Том 2

Современиот социум во културата, јазик, литературата

статья по специальности

Гаранович М.В.

Вариативность представлений о вежливом речевом поведении женщин в языковом сознании носителей русского языка

UDC 81'27

статья по специальности

Ерофеева Т.И.

Социо-культурная и лингвистическая составляющие литературной речи жителей г. Соликамска

UDC 81'282.2(470.53)

Прегледен текст

Карапејовски Б.

Некои аспекти на глобализацијата и нејзиното влијание врз македонскиот јазичен систем

UDC 811.163.3'27

предварительное сообщение

Карзенкова Е.П.

Феномен ревности в аспекте концепции коммуникативно-речевой категории

UDC 81'322.5

Претходно соопштение

Цветановски Г.

Јазичниот израз на поединецот и на колективот во урбаната средина како симболичен исказ на општествената структура

UDC 81:316.7

предварительное сообщение

Худякова Е.С.

Влияние места проживания и этнической принадлежности индивида на структуру сублексикона (на примере реализации тематической группы «Природа» в лексиконе татар Пермского края)

UDC 81'373(470.53)

Книжевност во интеркултурен контекст

izvirni znanstveni članki

Žele A.

Ekspresivnost kot besedotvorna prvina (na primerih slovenskih glagolov)

UDC 811. 163.6'367.625

Прегледен труд

Делова-Силјанова Ј.

Семантичко-структурни паралели на фраземите со компонента „око“ во македонскиот и во чешкиот јазик

UDC 811.163.3'373.72

UDC 811.163.2'373.72

предварительное сообщение

Кустова И.В.

Русско-македонская интерференция в условиях искусственного билингвизма

UDC 811.163.3:811.161.1

UDC 811.161.1:811.163.3

Оригинален труд

Леонтиќ М.

Влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик

UDC 811.163.3'373.45=512.161

Прегледен труд

Мирчевска-Бошева Б.

Метафората во јазичната концептуализација на емоциите (со посебен осврт на фраземите со значење страв во македонскиот и рускиот јазик)

UDC 811.163.3'373.72

UDC 811.163.1'373.72

статья по специальности

Петров А.В.

Семантическое микрополе слов с общим этимолом 'поедающий / пожирающий'

UDC 81'37

статья по специальности

Стоянова Е.

Медицинская метафора в медийном дискурсе (на материале русского и болгарского языков)

UDC 811.161.1'373.612.2

UDC 811.161.2'373.612.2

статья по специальности

Шустова С.В.

Темпорально-аспектуально-таксисные отношения в немецком языке

UDC 811.112.2'36

Рецензии и информации

Стручен труд

Ѓорѓиева-Димова М.

„Едните кај другите, едни покрај други“ (Панькина, Ольга. Рассказы македонских писателей. Москва: Окоём, 2009)

UDC 821.163.3-32(082.2)(049.3)

Обзор

Левицкий Ю.А.

О так называемой внутренней жизни текста (Мышкина, Н.Л. 1981. Внутренняя жизнь текста: механизмы, формы, характеристики. Пермь.)

UDC 81'42(049.3)

сообщение

Мишланов В.А.

К юбилею Т.В. Шмелевой

UDC 929:81

Соопштение

Ристовска-Јосифовска Б.

Меѓународниот научен собир 105 години од раѓањето на Јозеф Обрембски

UDC 929 Обрембски Ј. (062)

Соопштение

Ристовска-Јосифовска Б.

Четвртиот меѓународен научен собир Његошеви денови

UDC 821.163.4.09(062)

Соопштение

Стојменска-Елзесер С.

Триесет години плодна работа на Институтот за македонска литература

UDC 821.163.3:06122(497.7)(060.91)

Соопштение

Танески З.

„Интердисциплинарните размери на книжевниот историзам“ (Renáta Hlavatá: Fenomén historizmu v myslení o literatúre. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2011).

ВЛИЈАНИЕТО НА ТУРСКИОТ ЈАЗИК ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Марија Леонтиќ

Филолошки факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“, Штип, Македонија

Keywords: The Turkish influence, Macedonian phonetics, Macedonian morphology, Macedonian lexicology.

Summary: The influence on the Turkish language on the Macedonian can be traced from the 16 century, when in the translations were included elements from the Macedonian vernacular, till now, in conditions of successfully completed standardization of the Macedonian language.

The Turkish language also influenced Macedonian phonetics, morphology and lexicology.

The Turkish influence on the Macedonian phonetic system is mostly felt in the following areas: sustaining and affirmation of phonemes in the process of disappearing, palatalization of certain phonemes and introduction of new phonemes. The influence of the Turkish on the morphological system of the Macedonian language is particularly evident in the following areas: introduction of new suffixes, unchangeable and intensified adjectives and differentiation of past simple and progressive. The influence of the Turkish on the lexicological system of the Macedonian could be felt in every area, but only those lexical borrowings that were connected with everyday experiences and which did not have an equivalent.

ВЛИЈАНИЕТО НА ТУРСКИОТ ЈАЗИК ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

доц. д-р Марија Леонтиќ
Филолошки факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“, Штип

THE INFLUENCE OF THE TURKISH LANGUAGE ON THE MACEDONIAN LANGUAGE

Key words: The Turkish influence, Macedonian phonetics, Macedonian morphology, Macedonian lexicology.

Abstract: The influence on the Turkish language on the Macedonian can be traced from the 16 century, when in the translations were included elements from the Macedonian vernacular, till now, in conditions of successfully completed standardization of the Macedonian language.

The Turkish language also influenced Macedonian phonetics, morphology and lexicology.

The Turkish influence on the Macedonian phonetic system is mostly felt in the following areas: sustaining and affirmation of phonemes in the process of disappearing, palatalization of certain phonemes and introduction of new phonemes.

The influence of the Turkish on the morphological system of the Macedonian language is particularly evident in the following areas: introduction of new suffixes, unchangeable and intensified adjectives and differentiation of past simple and progressive.

The influence of the Turkish on the lexicological system of the Macedonian could be felt in every area, but only those lexical borrowings that were connected with everyday experiences and which did not have an equivalent.

Клучни зборови: турско влијание, фонетика на македонскиот јазик, морфологија на македонскиот јазик, лексикологија на македонскиот јазик.

Апстракт: Влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик може да се следи главно од 16 век, кога во преводите се внесуваат елементи од македонските народни говори, до денес, во услови на успешно спроведена стандардизација на нормираниот македонски јазик.

Турскиот јазик влијаел врз македонскиот јазик, пред сè во областа на фонетиката, морфологијата и лексикологијата.

Турското влијание врз фонетскиот систем на македонскиот јазик е најголемо во поглед на: одржување и утврдување на фонеме во фаза на исчезнување, палатализација на одредени фонеме и внесување на нови фонеме.

Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик се гледа особено во следниве области: внесување на нови суфикси, внесување на неменливи и интензивирани придавки и диференцирање на минато определено и минато неопределено време.

Влијанието на турскиот јазик врз лексиколошкиот систем на македонскиот јазик се почувствувал во сите области, но опстанале оние лексички заемки што биле поврзани со секојдневниот живот и во голем дел немале своја замена.

1. Вовед

Во текот на својот историски развој македонскиот народ доаѓал во допир со разни народи, цивилизации и јазици. Периодот на 16 век во кој се забележува иновација со внесување на елементи на македонскиот народен јазик во преводите на црковната литература од грчки јазик, се поклопува со периодот на поинтензивно навлегување на турските елементи во македонските народни говори. Турските елементи во македонскиот јазик навлегуваат во 15 век, во текот на следните неколку векови си го утврдуваат своето место, а во почетокот на 19 век, кога Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ почнуваат да објавуваат дела, турските елементи во македонските народни говори ја достигнуваат својата кулминација.

Токму затоа влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик може да се следи главно од 16 век, кога во преводите се внесуваат елементи од македонските народни говори, до 19 век, кога се јавуваат првите пишани текстови на македонски народен јазик, и од пред Втората светска војна, кога свесно се работи и бори за стандардизација на македонскиот јазик, до денес, во услови на успешно спроведена стандардизација на нормираниот македонски јазик.

Во текот на петвековното влијание на турскиот јазик на македонскиот јазик, забележани се поголеми или помали влијанија пред сè во областа на фонетиката, морфологијата и лексикологијата.

2. Влијанието на турскиот јазик врз фонетскиот систем на македонскиот јазик

Во процесот на восприемање на зборовите од еден јазик во друг доаѓа до фонолошка адаптација за јазикот-примач зборот од јазикот-давач да го чувствува како свој. Всушност, на тој начин јазикот-примач новиот збор од јазикот-давач го вклопува и хармонизира во својата јазична структура и свест.

Таква е состојбата со меѓусебното влијание на турскиот јазик, како давач, и на македонскиот јазик, како примач. Сите нови турски зборови коишто навлегувале и си го утврдувале своето место, од страна на македонскиот народ доживувале фонетска адаптација.

Честопати јазикот-давач умее пресудно да влијае на фонетската структура на одреден јазик. Турскиот јазик влијаел на фонетската структура на македонскиот јазик што се реализирало во пошироки или во локални рамки. Турското влијание врз фонетскиот систем на македонскиот јазик е најголемо во поглед на:

- одржување и утврдување на фонemi во фаза на исчезнување (/x/, /ɫ'/, /ǎ/);
- палатализација на одредени фонemi (/k/, /ɣ/, /ɫ/);
- внесување на нови фонemi (/ɟ/, /ɸ/).

За подобро сфаќање на влијанието на турскиот јазик на фонетскиот систем на македонскиот јазик, при разгледувањето на состојбата во новиот период по потреба ќе се повикуваме и на стариот период. За условна граница меѓу стариот и новиот период, кои меѓу себе имаат преодна фаза, се смета 15 век.

2.1. Одржување и утврдување на фонemi во фаза на исчезнување (/x/, /л'/, /ǎ/)

Во текот на 16 век голем дел од македонските говори пополека почнале да ја губат фонемата /x/. А токму во овој период турските заемки почнале да навлегуваат во поголем број и пополека да си го утврдуваат своето место во македонскиот јазик. Благодарение на тоа што оваа фонема не била сосема изгубена и заменета со некоја нова форма, а македонскиот јазик интензивно дошол во контакт со турскиот, кој имал многу зборови што ја содржат оваа фонема /h/, овој процес по природен пат бил запрен. Македонските говорители слушајќи ги, а во голем дел и присвојувајќи ги зборовите *алах* < тур. им. Allah; *махале* < тур. им. mahalle; *хаџи* < тур. им. hacı; *хан* < тур. им. han; *харман* < тур. им. harman; *харч* < тур. им. harç; *хат* < тур. им. hat; *хич* < тур. прил. hiç; *чохаџија* < тур. им. çuhacı; *хикимџија* < тур. им. hekim; *харачџија* < тур. им. harağsı; *харамилук* < тур. им. haramilik; *харемлак* < тур. им. haremlik; *хаурсџ* < тур. им. haırsız; *хазарлак* < тур. им. hazırlık, добивале поддршка во своите говори да не ја изгубат фонемата /x/. Оваа појава мошне сликовито ја опишува Блаже Конески: „...За чувањето на /x/ во градскиот охридски говор несомнено придонесло и тоа што /x/ започнало да се сфаќа како одлика на попрефинетиот изговор, бидејќи се среќавало во јазиците со престиж (турски, грчки), кои им биле познати на повеќе претставници на градската средина во 19 век во Охрид...”¹ Ако се земе предвид дека во македонскиот јазик има околу илјада лексички заемки од грчко потекло, а над три илјади лексички заемки од турско потекло, може да се заклучи дека турскиот јазик бил пресуден за задржување на фонемата /x/ во македонскиот јазик.

На овој начин надворешнојазичниот, културно-историски фактор станува посилен од јазичниот фактор што довел до губење на фонемата /x/ и успеал да ја задржи и да ја утврди во фонолошкиот систем на современиот македонски јазик со бројна примена во зборови од словенско и странско потекло.

Во стариот период македонскиот јазик имал меко /л'/ кое во историскиот развој преминало во полумекото /л/, а при крајот на 14 век во централните говори, во прилепскиот и велешкиот говор на полно затврднало. Но интензивното навлегување на турцизмите со меко /л/ (l) во македонскиот јазик, извршило пресудно влијание за задржување на полумекото /л'/, кое веројатно во фонетскиот процес ќе затврднело, а во централните говори, во кои овој процес бил конечно завршен, присуството на полумекото л е застапено во заемки најмногу од турскиот јазик.

Во стариот период, кога Словените се преселиле на Балканот, еровите постоеле во фонетскиот систем. Но при крајот на 10 век и почетокот на 11 век во западните македонски дијалекти еровите се изговарале неинтензивно и се загубиле, а во источните дијалекти еровите биле интензивни и конечно преминале во вокалите /o/, /a/, /e/. Но паралелно со овие фонетски појави се појавуваат секундарните ерови за да не се создадат

¹ Конески. Блаже. 2001. Историска фонологија на македонскиот јазик. Култура: Скопје, 93.

консонантски групи тешки за изговор, но во ретки случаи во некои дијалекти од 12 и 13 век еровите не се загубиле. Реално би било да се очекува во подолг временски период и секундарните ерови да исчезнат. Но македонските дијалекти набргу доаѓаат во директен контакт со турскиот јазик што во себе содржи голем број зборови со шва-вокал /x/. Во источните говори овој темен вокал или шва-вокал редовно почнал да се изговара во турцизмите како *ка́на* < тур. им. kına; *ка́смет* < тур. им. kismet; *са́клет* < тур. им. siklet; *пишманла́к* < тур. им. pişmanlık; *сакатла́к* < тур. им. sakatlık; *са́калма* < тур. им. sikılma; *колајла́к* < тур. им. kolaylık и слично, а во западните а-говори овој шва-вокал во текот на адаптацијата преминал во вокалот /a/: *кана*, *касмет*, *саклет*, *пишманлак*, *сакатлак*, *сакалма*, *колајлак* и сл. Денес шва-вокалот во турцизмите во македонскиот јазик се прикажува со вокалот /a/ бидејќи за основа на современиот македонски јазик се земени западните а-говори. Но овој вокал и денес е присутен во источните говори. Токму турската фонема /x/ во турските заемки придонела темниот вокал да не исчезне од некои народни говори во Македонија.

2.2. Палатализација на одредени фонеме (/к/, /г/ и /л/)

Во стариот период прасловенските фонетски групи tj (kt), dj пополека почнале да се заменуваат со фонетските групи /шт/, /жд/ и со фонемите /ќ/, /ѓ/. Замените со /ќ/, /ѓ/ надвладаале бидејќи овие фонеме нашле поддршка од грчките лексички заемки кои содржеле меко /к/ и /г/ какви што се *ке́рамида*, *ангел*, *калуѓер* и од лексемите навлезени од север преку српските говори како што се *све́ка*, *ку́ка*, *ме́га*, *но́к* и слично.

Во новиот период со навлегувањето во македонскиот јазик на голем број турцизми што ги содржат меките фонеме /к/ и /г/ и задржувањето на нивниот мек изговор при адаптација во македонскиот јазик, придонесло употребата на консонантите /ќ/ /ѓ/ во македонскиот јазик да се зголеми, а воедно и да се зацврсти позицијата на овие фонеме во македонскиот консонантски систем.

Македонскиот говорител честопати бил соочен пред вокалите /e/, /i/, /â/, /ö/, /ü/ меките турски консонанти /k/, /g/, /l/ во македонскиот јазик да ги пренесе на следниов начин: *kel* > *ке́лав*; *kibrit* > *кибрит*; *kâr* > *ка́р*; *kör* > *ко́р*; *küp* > *ку́п*; *gevrek* > *ѓеврек*; *gizli* > *ѓизли*; *gâvur* > *ѓаур*; *gön* > *ѓон*; *gül* > *ѓул*; *güzel* > *ѓузел*; *dilber* > *диљбер*; *ilâç* > *иљач*; *bölme* > *бољме*; *bülbül* > *биљбил* и др.

2.3 Внесување на нови фонеме (/џ/, /ф/)

Влијанието на турскиот јазик не само што е големо во поглед на одржувањето и палатализацијата на одредени фонеме во македонскиот јазичен систем туку е големо и во поглед на внесување нови фонеме.

Во стариот период фонемата /ч/ немала свој звучен парник. Гласот /џ/, пред да се оформи како посебна фонема, се јавувал при едначење по звучност, во состав на консонантската група жџ и при замена на /џ/ со /ж/ во почетните консонантски групи.

Во новиот период навлегувањето на турцизмите што ја содржат фонемата /џ/ како што се: *филџан* < тур. им. fincan; *оџак* < тур. им. osak; *џамија* < тур. им. cami; *џеб* < тур.

им. сер; *џамбаз* < тур. им. *cambaz*; *џамлија* < тур. прид. *camlı*; *џумбуилија* < тур. прид. *cümbüşlü* овозможувало фонемата /џ/ да се осамостои во посебна фонема. Посебно суфиксот -џи(ја), што се покажал посебно продуктивен во зборообразувањето, обезбедил независна позиција на фонемата /џ/. Пр. *абериџија*, *арабаџија*, *бичкиџија*, *бозаџија*, *бојаџија*, *гајдаџија*, *кавалџија*, *дуќанџија*, *кираџија*, *сапунџија*, *илјаџија*, *јаланџија*, *кафеџија* и др.

Во стариот период, фонемата /ф/ којашто не е карактеристична за прасловенскиот јазик, се примила преку грчките заемки. Во народниот јазик, бидејќи фонемата /ф/ тешко се изговарала, се адаптирала прво со /п/, а подоцна се заменува со фонемата /в/.

Оваа ситуација се надминала во новиот период со примањето на ред турцизми со фонемата /ф/ како што се: *филџан* < тур. им. *fincan*; *фидан* < тур. им. *fidan*; *филиз* < тур. им. *filiz*; *фајдалија* < тур. прид. *faydalı*; *фодулак* < тур. им. *fodulluk*; *фукаралак* < тур. им. *fukaralık*; *фурнаџија* < тур. им. *fırın*; *фустанлак* < тур. прид. *fistanlık*, кои влијаеле на утврдувањето и редовната употреба на оваа фонема.

Присуството на фонемата /ф/ во зборови од грчко и од турско потекло, кои биле престижни јазици, се сметало за специфичност на префинетиот говор на вишиот општествен слој, и придонело тие редовно да се користат и да се утврдат во македонскиот јазик.

3. Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик

Општо е познато дека јазиците во контакт најбрзо ги примаат и најдолго ги чуваат лексичките заемки, а дека најтешко ги примаат и најбргу ги губат морфолошките заемки во својот јазичен систем. Ова губење пред сè е изразено ако јазиците во контакт типолошки припаѓаат на различни групи, како што турскиот спаѓа во јазици од аглутинативен тип и спаѓа во алтајската група јазици, а македонскиот е јазик од флексивен тип и спаѓа во индоевропската група јазици.

Оваа закономерност се потврдува и при проучувањето на влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик. Токму поради ова од лингвистички аспект мошне се интересни турските морфолошки заемки кои успеале да ја надминат бариерата која ја создава различната морфолошка структура на обата јазици и да се одржат и во современиот македонски јазик.

Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик се случува во период на отсуство на нормиран македонски јазик. Тоа значи дека влијанието на турскиот јазик се случува спонтано и стихийно во период кога и другите јазици се борат да бидат доминантно присутни во македонската јазична средина и кога, под влијание на другите азбуки, кирилицата се бори за свој опстанок.

Со текот на историскиот развој на македонскиот јазик, разновидните турски морфолошки заемки исчезнале или пак си го утврдиле своето место. Најбргу исчезнале морфолошките заемки коишто имаат формообразувачка функција за изразување на разни категории (*şekim ekleri*), а најдолго се задржале најприфатените морфолошки заемки коишто имаат зборообразувачка функција (*uyarım ekleri*).

За подобра прегледност на навлегувањето, утврдувањето и исчезнувањето на турските морфолошки заемки во македонскиот јазик, ќе се повикуваме на периодот пред

официјализирање на процесот на стандардизација на македонскиот јазик и на периодот по официјализирање на процесот на стандардизација на македонскиот јазик.

Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик се гледа особено во следниве области:

- внесување на нови суфикси;
- внесување на неменливи и интензивирани придавки;
- диференцирање на минато определено и минато неопределено време.

3.1. Внесување на нови суфикси

Во текот на петвековниот контакт во македонскиот јазик, заедно со турските лексички заемки, несвесно се примиле и разновидни турски морфолошки елементи, пред сè суфикси коишто имаат формообразувачка функција и служат за изразување различни форми (*çekim ekleri*) и суфикси кои имаат зборообразувачка моќ (*uyum ekleri*).

Од турските суфикси кои служат за изразување различни форми, во македонскиот јазик навлегле: множинскиот суфикс -лар, -лер (-lar, -ler), присвојните суфикси -(s)i, -(s)i, -(s)u, -(s)ü и -(i)m, -(i)m, -(u)m, -(ü)m.

Турската множинска наставка -лар, -лер (-lar, -ler) се присвојувала заедно со лексичката заемка и затоа се сметала за еднинска. Кога сакал да употреби множина, на овие лексички заемки во множина, што во македонскиот јазик добиле третман на еднина, македонскиот говорител додавал македонски наставки за множина. Пр. *бег + лер + и, паша + лар + и* и сл. Во ваквите примери имаме последователно редување на турските и македонските суфикси заедно. Во ретки случаи лексичката заемка со множинската наставка -lar, -ler добивала третман и се сфаќала како множинска.

Токму поради овие причини оваа морфолошка заемка со текот на времето исчезнала, а денес во нормираниот стандарден македонски јазик не постојат вакви турски заемки со турски наставки за множина кои би овозможиле трупање на множиски наставки. Причината мошне убаво ја објаснува Оливера Јашар-Настева: „Несфаќањето на -lar, -ler како множински наставки секако придонесло тие да не се одделуваат, а понатаму евентуално и да се употребуваат како наставки во македонскиот јазик”.² Ова влијание во минатото останало ограничено.

Турската присвојна наставка -(s)i, -(s)i, -(s)u, -(s)ü; -(i)m, -(i)m, -(u)m, -(ü)m исто така се присвојувала заедно со лексичката заемка, а во голем број примери во народната литература се употребувале како извици. Пр. *џанам* < тур. им. *canım*: душо моја; *достум* < тур. им. *dostum*: пријателе мој; *кузум* < тур. им. *kuzum*: јагне мое и др.

Исто така, несфаќањето на оваа наставка како присвојна не дозволило одделување и нејзино осамостојување во морфолошкиот систем на македонскиот јазик. Денес во стандардниот македонски јазик во рамките на турските заемки не се присутни овие присвојни суфикси.

Во македонскиот јазик се навлезени голем број турцизми образувани со разновидни зборообразувачки суфикси, но од нив само турските суфикси -ци/-чи, -ли и -лак успеале да се одделат од лексичките заемки, да се осамостојат и да добијат зборообразувачка функција во македонскиот јазик. Пр. *саатчија, филмација, хонорарија*,

² Настева. Јашар. Оливера. 2001. Турските лексички елементи во македонскиот јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје, 215.

шалтерџија, шегаџија, еснафџија, имаџиџија, факултетџија, универзитетџија, џутџија, трпежџија, работџија, пубертетџија, мангунџак, сидарџак, мајсторџак, домаќинџак, богатџак, комшилук, победиџак, писателџак и др.

3.2. Внесување на неменливи и интензивирани придавки

Под влијание на турскиот јазик во македонскиот јазик се јавуваат неменливи придавки. Пр. *азар* < тур. прид. *hazır*, *азган* < тур. прид. *azgın*, *бетер* < тур. прид. *beter*, *далган* < тур. прид. *dalgin*, *тазе* < тур. прид. *taze*, *чурук* < тур. прид. *çürük*, *каба* < тур. прид. *kaба*, *сербес* < тур. прид. *serbest* и др. Овие неменливи придавки од турско потекло и неменливи македонски придавки според турски модели се јавуваат како резултат на несогласувањето на турските морфолошки елементи во придавките во поглед на род и број кои се карактеристична морфолошка црта на македонските придавки. Најголемиот дел од овие неменливи придавки се употребуваат во иста форма за сите родови, односно машки, женски и среден род, и за двата броја, односно еднина и множина. Пр. *саглам маж*, *саглам жена*, *саглам дете*, *саглам мажи*, *саглам жени*, *саглам деца* и сл.

Паралелно со овие неменливи придавки кои се карактеристика за турските заемки, во македонскиот јазик се користеле и македонски придавки менливи по род. Неадаптилноста на турските придавки по род секако придонесла нивната употреба да остане ограничена и да не навлезат длабоко во структурата на граматичкиот систем на македонскиот јазик.³

Денес во македонскиот јазик има многу неменливи придавки од турско потекло кои токму поради својата неменливост не се покажале функционални во современиот македонски јазик и со текот на времето добиле сè понагласена емотивна обоеност, стилска функција и ограничена употреба. Нивната употреба својата најубава експресивност ја достигнува во јазикот на македонската народна поезија. Според Оливера Јашар-Настева: „Некои од овие придавки се употребувале толку често што во јазикот на народната поезија станале постојани епитети“.⁴ Пр. *сабја колаклија*, *сачми драмлии*, *коса срмаллија*, *веџи гајтанлии*, *очи бадемлии*, *уста шеќерлија*, *грло шербетлија*, *става биналлија* и др.

Во турскиот јазик како турски заемки навлегле и придавки со интензивирано значење, таканаречени апсолутни суперлативи (*pekıştirme sıfatları*). Пр. *бамбашка*, *безбели*, *дибидуз* и др.

³ Појавата на неменливи турски придавки и придавки градени во македонскиот јазик по турски модели и местото на македонските придавки при тоа влијание Оливера Јашар-Настева го резимира вака: „...И оваа појава од една страна зборува за многу силното влијание врз македонскиот јазик, а од друга за устојчивоста на турските придавки што успеале да ги задржат своите карактеристики и да се наложат со употреба карактеристична за турскиот јазик. Но, и покрај сето ова, тие не успеале да повлијаат врз аналогната употреба на македонските придавки, што од своја страна зборува за стабилноста на македонските придавки.“ Види: Настева. Јашар. Оливера. 2001. Турските лексички елементи во македонскиот јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје, 217.

⁴ Настева. Јашар. Оливера. 2001. Турските лексички елементи во македонскиот јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје, 110.

Овој суперлативен облик на придавките од турско потекло исто така поради својата неменливост по род не фатил длабоки корења во современиот македонски јазик. Паралелната употреба на македонските придавки со *преубав, прекрасен, многу, сосем* доминирала во однос на турските придавки со интензивизирано значење.

Нивната употреба во мал обем може сè уште да се сретне во народните говори.

3.3. Диференцирање на минато определено и минато неопределено време

Влијанието на турскиот јазик во поглед на глаголите во македонскиот јазик се забележува на специфичен начин. Исто како што множинскиот и присвојниот суфикс се примале заедно со турските заемки, така и глаголските суфикси за време навлегувале во целосна форма со зборовите. Турските глаголски суфикси во многу мал број примери успеале да се осамостојат и самите да образуваат глаголи во македонскиот јазик. Нивното влијание најсилно и најдиректно се одразува во прецирањето на значењето на минато определено време (кога лицето што зборува било сведок на дејството за кое зборува) и на минато неопределено време (кога лицето што зборува не било сведок на дејството за коешто зборува, туку за него слушало или дознало од друго лице). Диференцирањето меѓу директно соопштеното и прекажаното се развило и утврдило во македонските и другите балкански јазици (албанскиот и бугарскиот) под силно влијание на турскиот јазик.

4. Влијанието на турскиот јазик врз лексичкиот систем на македонскиот јазик

Лексичкиот состав на секој јазик во себе содржи лексички заемки од јазиците со кои директно или индиректно доаѓал во допир. Во лингвистиката е општо познато дека од еден во друг јазик најбрзо навлегуваат, најдобро се утврдуваат и најтешко исчезнуваат лексичките заемки. Исто така, лексичките заемки прво навлегуваат во народните говори, а кога добро ќе се усвојат и ќе се утврдат, навлегуваат и во пишаниот јазик. Од ова не се исклучок ни турските лексички заемки во македонскиот јазик. Во македонскиот јазик најголеми траги има од влијанието на лексичкиот систем на турскиот јазик.

Турските лексички заемки во македонските народни говори почнале интензивно да навлегуваат по освојувањето на Балканскиот Полуостров од страна на Османлиите кога македонските Словени дошле во директен контакт со османлиската војска и администрација и со турското население. Македонските Словени пред доаѓањето на Османлиите биле во допир со турските племиња кои ги испраќале како извидници пред своите организирани походи за да им бидат поддршка. Но, сепак, тие влијанија се многу ограничени за разлика од влијанието на Османлиите. Турските елементи прво навлегле во народните говори, а откако се присвоиле и адаптирале, и си го утврдиле своето место, почнале да навлегуваат и во пишаниот јазик. Турските лексички заемки во пишаните текстови (разни записи, белешки, натписи) од 15 век и 16 век се јавуваат релативно ретко, во 17 век сè повеќе се зголемува нивниот број, а во 18 век се употребуваат во разни поуки, житија, зборници и преводи на дамаскини, а во 19 век ја достигнуваат својата

кулминација.⁵ Но кон крајот на 19 век влијанието на турскиот јазик врз лексичкиот состав на македонскиот јазик почнува да слабее, посебно во периодот на Преродбата кога предност им се давала на домашните зборови од словенско потекло. Но, се разбира, како што не бил кус патот на навлегување на турцизмите во македонските народни говори, исто така не било возможно да биде кус патот на нивната намалена примена или исчезнување. Со слабеењето и пропаѓањето на Османлиската Империја, со повлекувањето на османлиската администрација, војска и правосудството, автоматски исчезнале сите турцизми што биле поврзани со османлиското управување, но опстанале оние лексички заемки што биле поврзани со секојдневниот живот и во голем дел немале своја замена. Пр. *шеќер, кафе, бибер, локум, лимонада, тенџере, капак, тепсија* и др.

Лексички заемки од турско потекло можеме да најдеме уште во првиот печатен македонски текст „Четиријазичникот“ на Данаил, во книгите на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, во учебниците на Партенија Зографски и Кузман Шапкарев, во делата на Ѓорѓи Пулевски, Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Григор Прличев, Мисирков, Васил Иљоски, Антон Панов, Ристо Крле, Венко Марковски, Коста Рацин, Коле Неделковски, коишто го употребувале македонскиот народен јазик во творењето и при тоа практично влијаеле на оформувањето на македонскиот литературен јазик. Но, турцизми има во современите литературни дела, литературните преводи и дневниот печат кои се реализираат на стандарден македонски јазик.

Всушност, лексичките заемки од турско потекло кои си го утврдиле своето место во стандардниот македонски јазик освен што му даваат колорит на македонскиот јазик, важно е да спомнеме дека се главно турцизми кои се присутни во јазиците на балканскиот јазичен сојуз. Затоа Ранко Бугарски, кога го разгледува балканскиот јазичен сојуз од ареален аспект, истакнува дека: „Овие турцизми ги приближуваат тие јазици и покрај нивната разновидност и овозможуваат културно разбирање помеѓу нивните говорители.“⁶

⁵ Првите пишани турски лексички заемки на македонски писмен јазик во текстови од 15 век се следниве неколку лексеми: *амир, бег, чауш, махала*. Нивниот број се зголемува во 16 век со лексемите *султан, хан, чаришија, дуќан, пазар, ока, мутафчија, курчија, белег, јорган, калап, скеле*, во 17 век овој фонд се зголемува со лексемите *харч, харач, паша, хаџија, мехлеџија, нахија, кадилак*, во 18 век лексичките заемки од турско потекло сè повеќе навлегуваат од разговорниот во пишаниот јазик со следниве примери: *бојаџија, казанџија, кираџија, кујумџија, механџија, мутаџија, папукџија, папуџија, самарџија, сапунџија, симитџија, терџија, курџија, ханџија, чешмеџија, араџија, бакар, ѓум, ибрик, казан, куџија, сандаци, сахан, синија, тава, тенџере, тепсија, фрча, чивлик, памук, раџија, ама, хич, денк, зарар, вересија, пари, муштерија, теслими, берикет, бучук, кат, кубе, машала*, а во 19 век турските лексички заемки ја достигнуваат својата кулминација и се сите оние што и денес ги користиме во разговорниот и пишаниот јазик. Види: Настева. Јашар. Оливера. 2001. Турските лексички елементи во македонскиот јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје, 19-23.

Присуството на турските лексички заемки во македонските текстови мошне прегледно може да се следи во книгата „Македонски текстови 10 – 20 век“ составена од Блаже Конески и Оливера Јашар Настева. Во оваа книга се наоѓаат текстови од старомакедонски (црковнословенски) период и новомакедонски период. Во старомакедонскиот период (10 – 18 век) иако знаеме дека турските лексички елементи навлегле во разговорниот јазик, од овие текстови се гледа нивното навлегување во пишаниот јазик бил бавен и долг. Но во текстовите од новомакедонскиот период (19-20 век) се гледа присуство на голем број на турски лексички заемки. Види: Конески. Блаже. Јашар. Настева. Оливера. 1972. Македонски текстови 10-20 век. Универзитет „Кирил и Методиј“. Скопје.

⁶ Бугарски. Ранко. 2001. Јазици. ЕИН-СОФ: Скопје, 118.

5. Заклучок

Во текот на петвековното влијание на турскиот јазик врз македонскиот јазик, забележани се влијанија пред сè во областа на фонетиката, морфологијата и лексикологијата чии траги се забележуваат и денес. Влијанието во секоја област има свои специфичности, но денес најпрепознатливи се лексичките влијанија. Денес влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик во областа на фонетиката, морфологијата и лексикологијата претставуваат богата база за лингвистичките истражувања.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Бугарски. Ранко. 2001. Јазици. ЕИН-СОФ: Скопје
2. Конески. Блаже. 1967. За македонскиот литературен јазик. Култура: Скопје
3. Конески. Блаже. 1971. Јазикот на македонската народна поезија. МАНУ: Скопје
4. Конески. Блаже. 1986. Историја на македонскиот јазик. Култура: Скопје
5. Конески. Блаже. 1987. Граматика на македонскиот литературен јазик. Култура: Скопје
6. Конески. Блаже. 2001. Историска фонологија на македонскиот јазик. Култура: Скопје
7. Настева. Јашар. Оливера. 2001. Турските лексички елементи во македонскиот јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје
8. Настева. Јашар. Оливера. 1987. Турските елементи во јазикот и стилот на македонската народна поезија. Скопје, МАНУ: Скопје
9. Леонтиќ. Марија. 2009. Турските суфикси во македонскиот јазик со паралели од македонската патронимија и топонимија. (необјавена докторска дисертација). Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ – Филолошки факултет „Блаже Конески“: Скопје.